

Araştırma Makalesi / Research Article

TCMB'nin Covid-19 Salgını Sürecinde Uyguladığı Para Politikalarının Değerlendirilmesi

Özlem ÜLGER DANACI¹

Makale Gönderim Tarihi: 21 Haziran 2022

Makale Kabul Tarihi: 14 Eylül 2022

Öz

2019 yılının son çeyreğinde ilk olarak Çin'in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde görülen Covid-19 salgını, tüm dünyada hem ekonomi hem de insanlığın alışkanlıkları üzerinde olumsuz bir etkiye yol açmıştır. Koronavirüs salgının ortaya çıkardığı ekonomik krizin etkilerini azaltmaya yönelik hükümetler ciddi boyutlarda finansal destek paketleri açıklamışlardır. Ekonomik belirsizliklerin de artmasıyla birlikte küresel ekonomiyi desteklemeye yönelik doğru para ve maliye politikaları belirlenmeye çalışılmıştır. Türkiye'de de salgının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla sosyal ve ekonomik olarak tedbirler alınmaya başlanmıştır. Bu kapsamda TCMB tarafından koronavirüs salgınının olumsuz etkilerini sınırlandırmak ve ekonominin, üretimin, istihdamın olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla "Ekonomik İstikrar Kalkanı" paketi açıklanmıştır. Bu çalışmamızda söz konusu ekonomi paketi değerlendirilecek ve uygulanan para politikaları 2010-2022 verileri kullanılarak ülkenin ekonomik değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Para Politikası, Maliye Politikası

Jel Kodları: E52, E62

¹ Doç. Dr., Batman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Anabilim Dalı, oulger06@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3872-3330

An Assessment of the Monetary Policies Implemented by the Central Bank of Turkey During the Covid-19 Epidemic

Abstract

The Covid-19 epidemic, which was first seen in the city of Wuhan, Hubei province of China in the last quarter of 2019, has had a negative impact on both the economy and the habits of humanity all over the world. Governments have announced serious financial support packages to reduce the effects of the economic crisis caused by the coronavirus epidemic. With the increase in economic uncertainties, it has been tried to determine the right monetary and fiscal policies to support the global economy. In Turkey, social and economic measures have begun to be taken in order to reduce the negative effects of the epidemic. In this context, the “Economic Stability Shield” package was announced by the CBRT in order to limit the negative effects of the coronavirus epidemic and to reduce the negative effects of the economy, production and employment. In this study, the economic package in question will be evaluated and the economic evaluation of the country will be made using the data of the implemented monetary policies 2010-2022.

Keywords: Covid-19, Monetary Policy, Fiscal Policy

Jel Codes: E52, E62

1. Giriş

1960’lı yıllarda matematikçi Edward Lorenz tarafından geliştirilen “Kaos Teorisi” bir sistemin başlangıç koşullarındaki ufaklık bir değişimin bile sistemin evriminde olağanüstü ve öngörülemeyen sonuçlara yol açtığı “Kelebek Etkisi” düşüncesine dayanmaktadır. Söz konusu bu “Kelebek Teorisi” uzun vadede önemli sonuçlara yol açan küçük erken değişiklikleri ifade etmektedir. “Kelebek teorisi” kaos teorisinde kanat çırpın bir kelebek gibi küçük bir olayın örneğin üretim aşamasında girdi maliyetinde yaşanan küçük bir artışın, çıktı düzeyinde büyük ve öngörülemeyen bir etkiye yol açmasını açıklamak amacıyla kullanılmaktadır. Küçük bir olay olmasa da Covid-19 salgını dünyada hem insanlar hem de ekonomi üzerinde büyük değişikliklere yol açmıştır.

2019 yılının son çeyreğinde Çin’in Hubei eyaleti Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 ilk kez 1930’lu yıllarda tavuklarda görülmüştür. Taç ya da çelenk şekline benzetilmesinden dolayı da korona adını almıştır. Dünyada yayılmaya başlayan Covid-19 salgını ortaya çıktığı ilk günden bu yana hem ekonomik düzeyde hem de sosyal düzeyde birçok olumsuzluklara yol açmıştır. Ülkeler başta Çin’e olmak üzere korona vakası görülmeye başlayan ülkelere

sınır kapılarını kapatmışlar, uçak seferlerini iptal etmişler aynı zamanda ülke içinde karantinalar uygulamışlardır. Alınan söz konusu tedbirlerden dolayı hayat adeta durma noktasına gelmiştir. İlk vaka 1 Aralık 2019'da açıklanmış ve hızlı bir şekilde tüm dünyayı etkisi altına almaya başlamıştır. Türkiye dâhil tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19, küresel ve ölümcül etkisinden dolayı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Mart 2020'de salgın (pandemi) olarak ilan edilmiştir.

Küresel koronavirüs salgını sadece halk sağlığını değil aynı zamanda arz ve talep dengelerini de olumsuz etkileyerek ticari faaliyetleri durdurma noktasına getirmiştir. Covid-19 Pandemi Krizini dünya ekonomisi üzerindeki krizlerle kıyasladığımızda, (I. ve II. Dünya Savaşları, 1929 Dünya Buhranı, 1973 Petrol Krizi ve 2008/2009 Küresel Finansal Krizi gibi) en büyük negatif etkiye yol açan ekonomik krizlerden biri olduğu gözlenmektedir. Covid-19 küresel salgının ulusal ekonomiler üzerinde yol açtığı belirsizlik, korku ve panik havası, üretimde, istihdamda ve milli gelirden hızlı bir düşüşe yol açmıştır. Söz konusu düşüş ile birlikte 3 Mart 2020 tarihinde G-7 ülkeleri tarafından yayımlanan bir rapor ile ulusal ekonomileri desteklemeye yönelik her türlü parasal ve mali tedbirleri alacaklarını açıklamışlardır. Bu doğrultuda FED'in öncülüğünde G-7 ülkelerinin merkez bankaları, politika faiz oranlarını hızlı bir şekilde düşürmüşler ve tahvil alım programları kanalıyla parasal genişleme politikalarına geçiş yapmışlardır. Devamında G-7 ülkelerinde maliye politikaları gevşetilmiş ve milyarlarca \$ büyüklüğünde mali kurtarma paketleri açıklanmıştır. Pandeminin yarattığı olumsuz etkilere yönelik en erken önlem alan ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Hükümet salgının yaratacağı tehlikeye karşı 18 Mart 2020'de 100 milyar TL'lik bir ekonomik paket açıklamış ve sonrasında yürürlüğe sunulan ek paketlerle toplam paket büyüklüğü ilk başta 200 milyar TL devamında ise 240 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ekonomik İstikrar Kalkanı olarak da nitelendirilen ekonomik destek paketleri pandemi süresince devam etmiş ve zamanla daha geniş kesimleri de kapsayan paketler açıklanmıştır.

Koronavirüs salgınının oluşturmuş olduğu ekonomik etkiyi ölçmek aslında çok karmaşıktır. Çünkü koronanın geçirmiş olduğu evrim ve buna bağlı olarak ekonomiye etkisi belirsizlik yaratmakta ve politika yapıcılarının sürece uygun makroekonomik politika belirlemeleri zorlaşmaktadır. Ekonomik belirsizliklerde yaşanan artış dünyada ekonomik büyüme ile birlikte finansal istikrarı da riske atmaktadır. Dolayısıyla belirlenen ekonomi politikalarına ve mali önlemlere ek olarak küresel ekonomiyi desteklemeye yönelik doğru para ve maliye politikası belirlemek önem arz etmektedir.

Bu kapsamda çalışmamızda Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Covid-19 sürecinde uyguladığı para politikası değerlendirilecektir. Dolayısıyla ilk olarak Covid-19 salgını ve küresel ekonomiye etkisi değerlendirilecek sonrasında ise Türkiye'nin salgın sürecinde uyguladığı politikalar incelenecektir. Son olarak ise 2010 yılı ve 2022 yılının 5 aylık sürecindeki veriler ele alınarak ülke ekonomisinin para politikası grafiklerle incelenecektir.

2. Covid-19 Salgını ve Küresel Ekonomi

Kaos teorisi, sistemin temel istikrarsızlığı nedeniyle, başlangıç koşullarındaki hafif dengesizliklerin bile sonuçta büyük nihai değişikliklere yol açtığı "kelebek etkisi" fikrine dayanmaktadır. Kaos teorisi olarak nitelendirilen kelebek etkisi, genellikle uzun vadede önemli sonuçlara yol açan küçük erken değişiklikleri ifade etmektedir (Boon, et all, 2020). Kelebek metaforu, kaos teorisinde kanat çırpın bir kelebek gibi küçük bir olayın, örneğin bir tayfun gibi bir sistemde nasıl büyük sonuçlara yol açabileceğini açıklamak için kullanılmaktadır.(Seachef, 2020). Dünyanın diğer ucundaki önemsiz bir olayın günlük hayatımızı nasıl etkileyebileceği bazen anlaşılmaz. Küçük bir olay olmasa da, COVID-19 dünyadaki herkes için önemli değişikliklere neden olmuştur (Hanan, 2021).

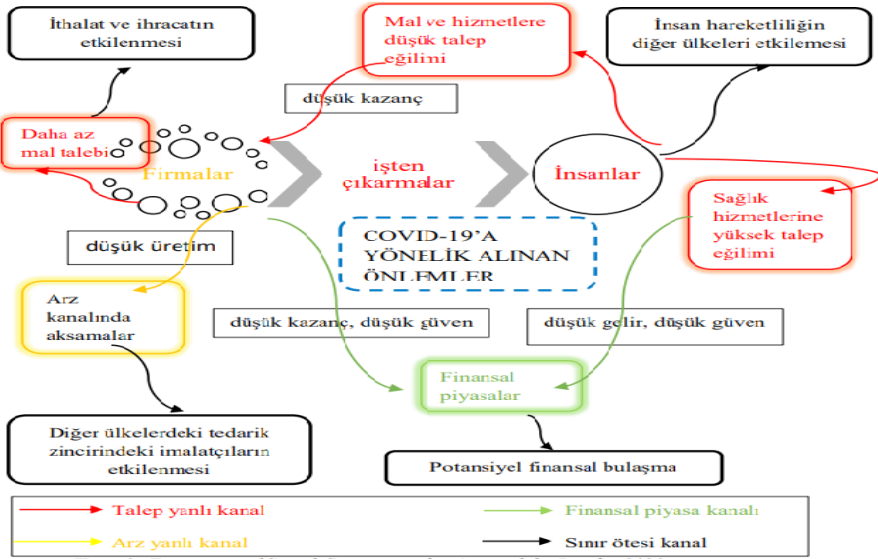
Koronavirüs kavramı taç ya da çelenk görünümünde olduğundan Latince karşılığı olan korona kelimesinden türetilmiştir. Taç ya da güneş şekline benzetilen virüsün yüzeyinde proteinlerden meydana gelen viral sivri peplomerler yer almaktadır. İlk kez 1930'lu yıllarda tavuklarda rastlanılan bu virüs solunum yolu enfeksiyonları ile bulaşıp memelilerde ve kuşlarda ölümcül sonuçlara yol açmaktadır (Sturman & Holmes, 1983). 2019 yılının son çeyreğinde ilk olarak Hubei eyaleti Wuhan şehrinde görülen Covid-19 salgını kısa süre zarfında Uzak-Doğu ülkelerini ve beraberinde de Avrupa, Amerika ve tüm dünyayı hızlı bir şekilde etkilemiştir (Oral & Sevinç, 2020). Türkiye dâhil tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19, küresel ve ölümcül etkisinden dolayı Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Mart 2020'de salgın (pandemi) olarak ilan edilmiştir. Dünya Sağlık Örgütü 9 Haziran 2021 tarihinde dünya genelinde 173 milyondan fazla doğrulanmış vakanın olduğunu ve neredeyse 4 milyon kişinin öldüğünü açıklamıştır. Vaka ve ölüm sayılarında meydana gelen artış dünya ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiş ve küresel ekonomi üzerinde ciddi olumsuz etkilere yol açmıştır (Schwab & Zahidi, 2020).

2020 yılının Nisan ayında dünyada görülen koronavirüs vaka sayısı 3 milyon kişiyi ve buna bağlı ölüm sayısının da 200.000 kişiyi aştığı görülmüştür. Bu durumda ulusal ve uluslararası alanda hükümetler, salgının yayılma hızını yavaşlatmak ve sağlık sisteminin düzenli olarak yürütülmesi için baş-

ta sosyal mesafe tedbirleri olmak üzere hijyen noktalarının oluşturulması ve sokağa çıkma kısıtlamaları uygulamalarının devreye sokulması gibi kısmi ve tam kapanma önlemleri uygulamışlardır. Küresel ekonomide pandemi nedeniyle toplam talep düzeylerinde hızlı bir düşüş yaşanmıştır. Aynı zamanda tedarik zincirlerinde aksamalar yaşanmış, üretim süreçleri zarar görmüş, kapasite kullanım oranları yavaşlamış, iç ve dış ticaret hacmi azalmış, büyük çaplı istihdam ve milli gelir kayıpları ortaya çıkmıştır. Koronavirüs vaka sayılarının oldukça yüksek olduğu ABD, İspanya, İtalya, Fransa, Almanya, Çin ve Rusya gibi büyük ekonomiler pandeminin başlangıç dönemlerinde iktisadi anlamda en fazla olumsuz yönde etkilenen ülkeler olmuştur (Eraslan, 2021).

Aşağıdaki şekli incelediğimizde aslında koronavirüs salgının doğrudan insan faktörü üzerinde oluşturmuş olduğu etkinin daha sonra reel, finansal ve psikolojik kanallarla ekonomiyi de etkileyerek diğer ülkelere bulaşmasına yol açtığı söylenebilir. İşte bu durumda aslında kelebek etkisini gözlemlememiz mümkün olmaktadır.

Şekil 1: Covid-19 Salgının Ekonomiye Bulaşma Kanalları

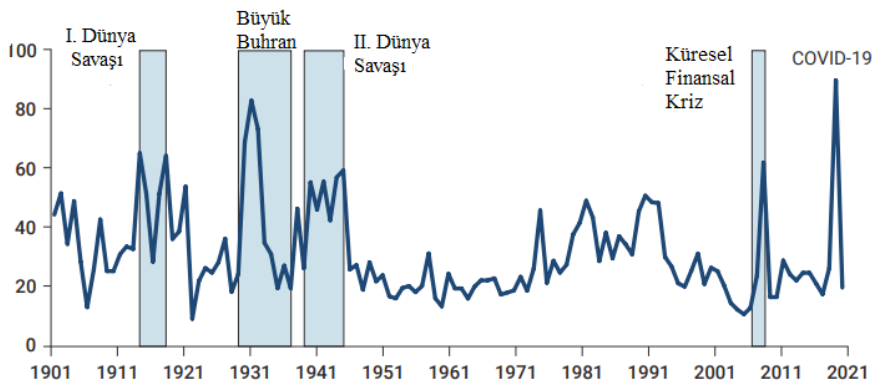
Kaynak: Pehlivan, Kaya & Keleş. (2021).

Pandemi ile birlikte dünya genelinde, küresel ekonominin de dâhil olduğu ve yavaşlama eğilimini tanımlamak üzere kullanılan aynı zamanda devamlılık gösteren ve kalıcı bir özellik taşıyan sürekli durgunluğun olduğu görülmektedir. Aslında stagflasyon olarak da tanımlanan sürekli durgun-

luk, tasarruf fazlalığından kaynaklanan talep eksikliğine dayalı bir duruma indirgenememektedir. Sorunun temelinde, neoliberal koşullandırmalara bağlı yönetişimci bir devletin otoriter baskı rejimleri ve finansal küreselleşmenin yarattığı siyasi, sosyal ve ekonomik çarpıklıklar yer almaktadır. Bu bağlamda koronavirüs salgınının, küresel ekonomide sürekli durgunluğa yol açıp açmadığı konusunda net bir görüş bulunmamaktadır (Çalışkan & Erul, 2021). Türkiye açısından değerlendirdiğimizde ise Covid-19 salgınının neden olduğu durgunluk ülke ekonomisinde birçok sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat küresel salgın, kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisini makroekonomik dengelerin durgunluğa girdiği ve yapısal sorunların devam ettiği bir dönemde yakalamıştır (Sertkaya & Baş).

Covid-19 Pandemi Krizini dünya ekonomisi üzerindeki krizlerle kıyasladığımızda, (I. ve II. Dünya Savaşları, 1929 Dünya Buhranı, 1973 Petrol Krizi ve 2008/2009 Küresel Finansal Krizi gibi) en büyük negatif etkiye yol açan ekonomik krizlerden biri olduğu gözlenmektedir. Aşağıdaki grafik incelendiğinde bu durumu daha net görmemiz mümkündür. Bu bağlamda ekonomik faaliyetlerde 2020 yılı içerisinde ülkelerin yaklaşık %90'ında bir daralma gözlenmektedir. II. ve I. Dünya Savaşları, 1930'ların Büyük Buhranı, 1980'lerin yükselen ekonomik borç krizleri ve 2007-09 küresel mali krizi sırasında söz konusu düşüşleri gören ülke sayısında artış yaşanmıştır. COVID-19 pandemisinin ilk yılı olan 2020'de küresel ekonomi yaklaşık %3 düzeyinde küçüldü ve küresel yoksullukta ilk kez uzun zaman sonra artış yaşandı.

Grafik 1: COVID-19'un Tarihsel Açıdan Ekonomik Etkisi

Kaynak: World Development Report. (2022).

Covid-19 küresel salgının ulusal ekonomiler üzerinde yol açtığı belirsizlik, korku ve panik havası üretimde, istihdamda ve milli gelirdede hızlı bir

düşüşe yol açmıştır. Söz konusu düşüş ile birlikte 3 Mart 2020 tarihinde G-7 ülkeleri tarafından yayımlanan bir rapor ile ulusal ekonomileri desteklemeye yönelik her türlü parasal ve mali tedbirleri alacaklarını açıklamışlardır. Bu doğrultuda FED'in öncülüğünde G-7 ülkelerinin merkez bankaları, politika faiz oranlarını hızlı bir şekilde düşürmüşler ve tahvil alım programları kanalıyla parasal genişleme politikalarına geçiş yapmışlardır. Devamında G-7 ülkelerinde maliye politikaları gevşetilmiş ve milyarlarca \$ büyüklüğünde mali kurtarma paketleri açıklanmıştır. Söz konusu bu düzenlemelerle ekonomik faaliyeti yeniden canlandırmak, büyüme ve istihdam açıklarını azaltmak, toplumun gelir dağılımındaki adaleti korumak ve işsiz konuma geçen milyonlarca kişiyi korumak ve son olarak sübvansiyonlar yoluyla üretici kesimleri desteklemek amaçlanmıştır. Alınan bu politikalar ile birlikte işletmeler ve tüketiciler üzere toplumun geniş kesimlerine pandemi destekleri sağlanmıştır. Ayrıca bankaların faiz oranları düşürülmüş, ihtiyaç, konut ve taşıt kredilerine ayrılan likidite imkânları artırılmış ve hane halklarının transfer harcamalarını arttırmaya yönelik doğrudan ödemeler yapılmıştır. Vergi ödemeleri geçici olarak ertelenmiş ve üretici kesimlere yönelik vergi istisna ve muafiyetleri çıkarılmış, işsizlik sigortası kaynaklarından sağlanan işsizlik ödemelerinin süresi ve miktarı artırılmıştır. Son olarak işletmelere sağlanan garantiler ile kredi imkânları daha da genişletilmiştir (Eraslan, 2021).

Tablo 1: Seçilen Ülkelerin Makro Ekonomik Görünümü, 2020-2022* (%)

	GSYİH			Enflasyon			Yatırım			İthalat			İhracat		
	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022	2020	2021	2022
Gelişmiş Ülkeler	-4,49	5,19	3,30	0,68	3,10	5,69	22,23	22,52	22,90	-8,66	9,47	6,12	-9,05	8,60	5,01
Gelişmekte Olan Ülkeler	-2,01	6,78	3,82	5,15	5,90	8,68	32,76	32,67	33,18	-7,90	11,76	3,85	-4,79	12,34	4,13
Dünya	-3,06	6,11	3,59	3,23	4,71	7,40	26,45	26,72	27,27	-8,38	10,30	5,28	-7,48	9,97	4,68

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: IMF

Tablo 1'de gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile dünyadaki makroekonomik veriler yer almaktadır. Buna göre 2020 yılında dünya genelinde büyüme %-3,06 iken 2021 yılında %6,11 olmuştur. 2020 ve 2021 yılında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile dünya genelinde pozitif yönlü bir gelişme görülse de beraberinde enflasyonda yaşanan artışın olduğu da gözlemlenmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde 2021 yılında aşırı çalışmalarının aktif olarak uygulanmasıyla birlikte 2022 yılı Mayıs ayı içerisinde pozitif yönlü bir büyüme olmakla birlikte enflasyondaki artışın devam ettiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2: Türkiye Ekonomisi için Makroekonomik Göstergeler (%)

Makroekonomik Göstergeler	2017	2018	2019	2020	2021	2022*
GSYH (Milyon TL)	3.133.704	3.758.774	4.317.787	5.046.883	7.209.040	2.496.328
GSYH (%)	7,5	3,0	0,9	1,8	11,0	3,0
Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	-40.877	-21.740	5.303	-35.537	-13.693	-5.554
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-58.575	-40.726	-16.781	-37.863	-29.278	-6.342
İhracat (Milyon \$)	164.495	177.169	180.835	169.637	225.222	22.709
İthalat (Milyon \$)	238.715	231.152	210.344	219.517	271.423	30.878
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (Net Milyon \$)	-8.487	-8.915	-6.628	-4.592	-7.547	-296
İşsizlik Oranı (%)	10,9	10,9	13,7	13,2	12,0	11,3
Enflasyon (TÜFE, Yıl Sonu % Değişme)	11,9	20,3	11,8	14,6	36,1	73,5
Dönem Sonu Döviz Kuru (TL /US\$)	3.81	5.26	5.94	7.34	12.98	14.65
Merkezi Yönetim Dış Borç Stoku (Dönem Sonu Milyar TL)	341.0	481.0	574.0	752.5	1.426.6	1.627.8
Merkezi Yönetim İç Borç Stoku (Dönem Sonu Milyar TL)	535.4	586.1	755.1	1.060.4	1.321.2	1.483.0
Merkezi Yönetim Toplam Kamu Borcu (Milyar TL)	876.5	1.067.1	1.329.1	1.812.8	2.747.8	3.110.8
Bütçe Dengesi (%GSYH)	-1,5	-2,0	-2,9	-3,5	-2,7	-
Faiz Dışı Denge (% GSYH)	0,3	0	-0,6	-0,8	-0,2	-
İç Borç Stoku (%GSYH)	27,9	30,1	32,6	39,7	42,0	-
İç Borç Çevirme Oranı	125,6	98,1	132,4	145,6	90,1	100,5

*2022 yılı verileri 3 aylıktır.

Kaynak: TCMB & T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı

Tablo 2’de Türkiye için makroekonomik göstergeler 2017-2022 yılları arasındaki veriler için değerlendirilmektedir. Buna göre dikkat çeken ilk nokta TL’nin dolar karşısında yaşanan değer kaybı olmaktadır ve 2017 yılında döviz kuru 3.81 iken 2018 yılında 5.26 düzeylerine ulaşmıştır. Buna göre TL’nin dolar karşısındaki değer kaybı %30,2’ye ulaşmıştır. 2021 yılında döviz kuru 12.98 iken 2022 yılı Mart ayında 14.65 olmuştur. 2021 yılında TL değer kaybı %20’yi bulurken 2022 yılı Mart ayında TL’nin değer kaybı %0,45 olmuştur. Bu durum bize reel ve finansal sektör açısından birçok problemi beraberinde getirdiğini göstermektedir. İşsizlik ve enflasyonda meydana gelen artış ile birlikte daralma sürecine girilmesi büyüme rakamlarına yansımıştır. Buna göre 2017 yılında gerçekleşen %7,5’lik büyümeyi sırasıyla %3 ve %0,9 oranlarında büyüme oranları izlemiştir. Salgınla beraber 2020 yılında büyüme rakamları %1,8 ve 2021 yılında %11,0 olarak gerçekleşmiştir. Aynı zamanda dış ticaret açığında da düşüş trendi söz konusu olmuş ve cari işlemlere yansımıştır. Sal-

gın öncesi ekonomik konjonktür değerlendirildiğinde iç borç çevirme oranı önemlidir. Bu noktada 2017 yılında gerçekleşen oran %100'ün üstünde olması bize Hazine'nin ödediği borca kıyasla daha fazla borçlanmanın olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin salgın süreci sonrası dönemine baktığımızda ise bu oran 2021 yılında %45,6 iken 2021 yılında %90,1 düzeyinde gerçekleşmiştir ayrıca 2022 yılının 3 aylık sürecinde oluşan iç borç çevirme oranımız %100,5 olmuş ve bu durumda Türkiye'de yapısal sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

3. Türkiye'de Covid-19 Sürecinde Uygulanan Politikalar

Koronavirüs salgınının oluşturmuş olduğu ekonomik etkiyi ölçmek altında çok karmaşıktır. Çünkü koronanın geçirmiş olduğu evrim ve buna bağlı olarak ekonomiye etkisi belirsizlik yaratmakta ve politika yapıcılarının sürece uygun makroekonomik politika belirlemeleri zorlaşmaktadır. Ekonomik belirsizliklerde yaşanan artış dünyada ekonomik büyüme ile birlikte finansal istikrarı da riske atmaktadır. Dolayısıyla belirlenen ekonomi politikalarına ve mali önlemlere ek olarak küresel ekonomiyi desteklemeye yönelik doğru para ve maliye politikası belirlemek önem arz etmektedir.

Salgına tepki olarak ülkeler, hane halkları ile firmaları korumak ve büyük mali programları desteklemek için para politikasını kapsamlı bir şekilde kullanmaya başladılar. Gelişmekte olan ekonomilerde uygulanan faiz politikası ekonomiyi canlandırmak için oranların pandemi öncesinde sıfır alt sınırı civarında seyrettiği gelişmiş ekonomilere göre çok daha etkili bir araç olmuştur. Bununla birlikte, birçok gelişmekte olan ekonomi, yüksek düzeydeki devlet borcundan, düşük politika kredibilitesinden veya faiz indirimlerinin beklenenden daha zayıf etkilerinden kaynaklanan sınırlı maliye ve para politikası seçenekleri nedeniyle kriz tepkilerinde kendilerini kısıtlanmış olarak buldu (World Development Report, 2020).

Pandemi, enflasyon seviyelerini artırmaya yönelik devam eden çabalar arasında özellikle gelişmiş ülkeleri etkiledi. Küresel finansal krizden derslerini çıkaran bu ülkelerdeki merkez bankaları, pandemi sonrası yaşanan ani ve derin ekonomik gerilemeye anında tepki verdi. İlk adım olarak, gelişmiş ekonomilerde zaten düşük olan kısa vadeli faiz oranları sıfıra yakın seviyelere indirildi. Gelişmekte olan ülkelerdeki merkez bankaları da benzer önlemler aldı. Konvansiyonel politikaların sınırlı alanı ve reel ekonomilerin desteklenmesi ve finansal istikrarın sağlanmasına yönelik acil ihtiyaç nedeniyle bu dönemde merkez bankaları alışılmadık araçlara başvurmak zorunda kaldı. Bu politikaların temel amacı, kredi limitlerini gevşetmek ve finans sektörü ve finans dışı

sektör de dâhil olmak üzere ekonominin en sıkıntılı kesimlerine bir yaşam çizgisi sağlayabilmektir (İleri, 2022).

Pandeminin ortaya çıktığı ilk andan itibaren Türkiye ekonomisi salgınla ilgili haberlerden aslında fazla etkilenmedi. 10 Mart 2020 tarihine kadar ülke ekonomik faaliyetlerini olağan akışında devam ettirmekle birlikte Mart ayının ortalarına gelindiğinde durumun ciddiyeti açığa çıkmaya başladı. Buna bağlı olarak hızlı bir şekilde salgının olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla sosyal ve ekonomik tedbirler alındı. Salgının yoğun olarak hissedilmeye başlandığı 2020 yılının ikinci çeyreğinden itibaren ülkeler sınırlarını kapatmaya başlamış ve ulaşım imkânları önemli ölçüde daralmış ve neticede küresel ekonomide tedarik zincirinde sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Uygulanan sokağa çıkma yasakları ile şirket faaliyetlerinin yavaşlaması bu sürecin daha da hızlanmasına neden olmuştur. Başta petrol olmak üzere tüm dünyada girdi ve enerji fiyatlarında yaşanan düşüş, talep cephesi ile birlikte arz cephesini de olumsuz etkilemiştir (Sertkaya & Baş, 2021).

Gelişmiş ülkeler tarafından sunulan mali teşviklerin oranı 2020 yılında çift haneli rakamlarla gerçekleşmiştir. Fakat bunların çoğunluğunun doğrudan sunulan nakdi destekler olduğu düşünülmemelidir. Kamunun sağladığı doğrudan nakdi desteklerin milli gelire oranı ABD’de %6,9, Almanya’da %4,4, İngiltere’de %3,1 ve İtalya’da %1,2 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu ülkelerde sağlanan teşviklerin önemli bir kısmı kredi, sermaye takviyesi ve kredi garantisi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Pandeminin yarattığı olumsuz etkilere yönelik en erken önlem alan ülkelerden biri Türkiye olmuştur. Hükümet salgının yaratacağı tehlikeye karşı 18 Mart 2020’de 100 milyar TL’lik bir ekonomik paket açıklamış ve sonrasında yürürlüğe sunulan ek paketlerle toplam paket büyüklüğü ilk başta 200 milyar TL devamında ise 240 milyar TL’ye ulaşmıştır (Gür, Tatlıyer & Dilek, 2020). Zaman içerisinde birçok kurum ve kuruluş yardım ve önlem paketlerini yürürlüğe sokmaya devam etmişlerdir. Ekonomik İstikrar Kalkanı olarak da nitelendirilen ekonomik destek paketleri pandemi süresince devam etmiş ve zamanla daha geniş kesimleri de kapsayan paketler açıklanmıştır (Sertkaya & Baş, 2021).

Genişletilmiş bir dizi para politikası aracının kullanılması, COVID-19 krizine müdahale için faydalı olsa da maliye ve para politikası arasındaki çizgileri giderek daha da bulanık hale getirmiştir. Bununla birlikte mali ihtiyaçlarını karşılamak için merkez bankalarını etkilemeye çalışan hükümetlerin beklentilerinin yükselmesine neden olmuştur. “Mali hâkimiyet” olarak adlandırılan bu durumda, merkez bankası hükümetin maliye politikası hedeflerini desteklemek için fiyat istikrarını geri planda bırakmasına yol açmıştır. Geçmişte

bu uygulama, yoksullara orantısız bir yük getiren ve birçok gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir ekonomik büyümenin ve eşitsizlikle mücadele çabalarının önünde önemli bir engel oluşturan yüksek veya hiperenflasyon dönemlerine yol açmıştır (World Development Report, 2020). Bu doğrultuda Türkiye'nin pandemi sürecinde uygulamış olduğu politikaları aşağıda başlıklar halinde incelemek mümkündür.

3.1. Para Politikaları

Merkez bankalarının ekonomide para arzını ve kredi kullanılabilirliğini yönetebilmek amacıyla almış oldukları kararları ve eylemleri para politikası ile açıklamak mümkündür. Günümüzde ülke ekonomilerinin çoğunluğu, ekonomik büyümeyi teşvik etmek ve ekonomik ivmeyi yürütebilmek amacıyla para politikası araçlarını kullanmaktadır. Ancak yaşanan bu durum merkez bankalarının sorumluluklarının artmasına ve bu tür beklenmeyen ani durumlarda hızlı bir şekilde tepki verebilecek araçlar ve politikalar üretmesine aynı zamanda hemen uygulamaya konulmasına yönelik gerekliliği ortaya koymaktadır (Karter, 2021).

Koronavirüs salgınının hızlı bir şekilde yayılmaya başlamasıyla birlikte ülkeler, nakit akışının devam etmesi amacıyla ilk olarak para politikasına yönelik önlemler almaya başlamışlardır. Türkiye'de de krize yönelik önlemler para politikaları kullanılarak alınmaya başlanmıştır. Fakat daha sonra bu politikaların istihdamın ağırlıklı olarak hizmet sektöründe yer almasından dolayı geniş kitlelere etkisinin çok fazla olmayacağı anlaşıldığından maliye politikalarına yönelme olmuştur. Aynı şekilde gelişmiş ekonomiler de para politikalarına yönelik önlemlerle başlatmış oldukları krizden çıkma stratejilerini, maliye politikalarına yönlendirmişlerdir (Çalışkan & Erul, 2021).

Pandeminin küresel düzeyde oluşturduğu belirsizliğin Türkiye ekonomisi üzerinde yol açtığı olası negatif etkilerinin sınırlandırılması amacıyla, (i) bankaların Türk lirası ve yabancı para likidite yönetiminde esneklik sağlanarak öngörülebilirliğin artırılmasına, (ii) reel sektöre kredi akışının kesintisiz devamını teminen bankalara hedefli ilave likidite imkânları tanınmasına, (iii) reeskont kredi düzenlemeleriyle ihracatçı firmaların nakit akışının desteklenmesine yönelik aşağıdaki tedbirler alınmıştır (TCMB, 2020a):

- TCMB tarafından gün içi ve gecelik vadedeki hazır olanaklar kapsamında bankalara ihtiyaç duydukları likiditenin tamamı sağlanacaktır.
- Temel politika aracı olan 1 hafta vadeli repo ihalelerine ek olarak ihtiyaç duyulan günlerde TCMB aracılığıyla piyasaya 91 gün vadeye kadar repo ihaleleri yardımıyla likidite sağlanabilecektir.

- Piyasa yapıcılığı sisteminin desteklenmesi için piyasa yapıcı bankalara Açık Piyasa İşlemleri kapsamında tanınan likidite imkânına yönelik limitlerde artış sağlanmıştır.
- Mevcut 1, 3 ve 6 ay vadeli olarak klasik yöntemle gerçekleştirilen ABD doları karşılığındaki swap ihalelerine devam edilmekle birlikte söz konusu ihalelerle euro ve altın karşılığı da düzenlenebilecektir.
- Zorunlu karşılıklar uygulamasında reel kredi büyüme şartlarını oluşturan bankalara yönelik yabancı para zorunlu karşılık oranları yükümlülük türlerinin tamamında ve vade dilimlerinin tamamında 500 baz puan indirim sağlanacaktır.
- Reel sektöre kredi akışının kesintisiz bir şekilde devam etmesini garanti veren bankalara hedefli ek likidite olanakları tanınmıştır.
- Küresel ekonomide ortaya çıkan belirsizlikler ve uluslararası ticarete meydana gelen güçlüklerin reel sektör firmaları üzerindeki muhtemel etkilerinin azaltılması için 18 Mart 2020 tarihinden 30 Haziran 2020 tarihine kadar vadesi gelecek olan reeskont kredisi geri ödemelerine 90 güne kadar vade uzatma imkânı tanınmıştır.

3.2. Maliye Politikaları

Bugün dünyada eşi benzeri görülmeyen bir global sorun ortaya çıkmış ve COVID-19 krizi nedeniyle ortaya çıkan ekonomik durgunluk “maliye politikasının” önemini yeniden artırmıştır. Bu krizden çoğunlukla hane halkları ve firmalar etkilendiğinden maliye politikasının önemi artmış ve para politikasını ikinci plana itmiştir. Pandeminin yaratmış olduğu ekonomik etkilerin (büyüme oranının düşmesi, ihracatın azalması, işsizliğin artması ve arz-talep yetersizlikleri gibi) ne kadar süre devam edeceği bilinmediğinden hane halkları ve firmaların da bu krizden ne kadar etkileneceği tahmin edilememektedir. Dolayısıyla bu durum maliye politikasına olan önemi daha da arttırmaktadır (Fırat, 2020).

Maliye politikalarının kapsamı ve etkisi, hükümetlerin kriz dönemlerinde krizin etkilerini azaltmaya yönelik araçları ve finansal imkânları ne derece uygulamaya koyacaklarına bağlı olmaktadır. Yani hükümetlerin krize yönelik tepkisini vergi ve diğer kamu gelirlerinde yapılacak düzenlemeler ile hedeflere yönelik harcamalar ve bu harcamaların finansmanı için ihtiyaç duyulan kaynağın sağlanması belirlemektedir. Günümüze kadar dünyada ve Türkiye’de birçok kriz yaşanmış ve etkin bir şekilde uygulanan kamu mü-

dahaleleri, kemer sıkma politikası ya da piyasa mekanizmasını kendi haline bırakmaya göre daha etkin sonuçlar vermiştir. Dolayısıyla şuan yaşadığımız pandemi krizinin yol açtığı hem sağlık hem de ekonomik kriz etkin bir kamu müdahalesi gerektirmektedir (Yücel, 2022). Söz konusu kamu müdahaleleri hem genişletici hem de daraltıcı olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Genişletici ve daraltıcı kamu maliyesi politikaları kapsamında farklı tedbirlerden söz edilebilir. Genişletici kamu maliyesi tedbirleri vergi indirimleri, vergi ertelemeleri ve kamu harcama düzeyinin artırılması şeklinde gerçekleşirken, daraltıcı kamu maliyesi tedbirleri ise vergi artışları, yeni vergiler ve kamu harcama düzeyinin azaltılması veya arttırılmaması şeklinde gerçekleşmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde genişletici maliye politikaları kapsamında genellikle uygulanan müdahaleler vergi indirimleri ve kamu harcamalarının arttırılmasıdır. Pandemi başladığından beri alınan vergisel önlemler genellikle indirimden ziyade ertelemeye yönelik olmuştur. Dolayısıyla söz konusu krizde uygulanan maliye politikaları bu yönüyle daha önceki krizlerde alınan vergisel önlemlerden farklılık göstermektedir. Örneğin Türkiye’de 2008-2009 yıllarında yaşanan krizde otomobil, beyaz eşya ve mobilya gibi sektörlerde ciddi oranda vergi indirimleri uygulanmıştır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde ülke ekonomisinde yaşanan durgunluğun ya da daralmanın nedenlerine göre alınan tedbirler farklılık gösterebilmektedir (SESAM, 2022). Türkiye ekonomisi için değerlendirdiğimizde uygulanan genişletici maliye politikaları, doğrudan nakit destekleri transferleri aracılığı ile düşük gelir grubunda bulunan kişilerin ve aynı zamanda nakit akışı bozulan firmaların likidite sorununu çözmek amacıyla istihdamı ve üretim düzeyini korumaya yönelik olmuştur (Fırat, 2020).

Türkiye talep odaklı bir büyüme stratejisi uygulamakta ve son dönemlerde de yüksek döviz kurları, bütçe açıkları, borç stokunun artması gibi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Pandeminin yaratmış olduğu belirsizlik ve beraberinde getirdiği güvensiz ortam Türkiye’nin söz konusu büyüme stratejisini olumsuz yönde etkilemiştir. Covid-19 salgınında ilk vakaların açıklanmasıyla birlikte Türkiye’de ilk başta idari tedbirler alınmış ve kamusal yaşama sınırlama getirilmiştir. Bu önlemler ekonomiyi olumsuz etkilemiş ve pandeminin ilk aylarında bir daralma görülmeye başlanmıştır. Söz konusu daralmadan çıkabilmek ve ekonomiyi toparlayabilmek için Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketi yürürlüğe konulmuştur. Ekonomik İstikrar Kalkınma Paketinin içeriğinde vergi indirimleri, vergi ertelemeleri, kredi ve faiz ödemelerinin ertelenmesi, kredi destek paketleri, emekli maaşlarının artırılması, asgari ücret desteği, kısa çalışma ödeneği gibi politikalar yer almaktadır. Bu paket ile birlikte inşaat, imalat ve sanayi sektörleri hızlı bir şekilde toparlanırken

turizm, ulaşım, konaklama, yemek, kültür vb gibi etkinlikler gerçekleştirilememiştir. Salgının devam etmesi ve ekonomide yaşanan olumsuzluklardan dolayı vergi, kredi ve faiz ödemelerinde erteleme ve kısa çalışma ödeneğinin süresinin uzatılması gibi kamu transfer harcamaları sunulmaya devam etmiştir. (Duymazlar, 2022).

Koronavirüs salgını ile birlikte hem talep hem de arzın etkilenmesinden dolayı zor bir süreç yaşanmaktadır. Bu kapsamda ülkemizde, koronavirüs salgınının olumsuz etkilerini sınırlandırmak ve yaşanan sürecin ekonomiye, piyasaya, üretime, istihdama olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla Cumhurbaşkanlığı başkanlığında 18 Mart 2020 tarihinde “Ekonomik İstikrar Kalkanı” adlı paket açıklanmıştır. Bu paket kapsamında 100 milyar liralık bir kaynak seti devreye sokulmuştur ve 19 maddeden oluşan bu paketin genel içeriği ve detayları aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır (TCMB 2020b):

- Perakende, Otomotiv, Ulaştırma, AVM, Demir-Çelik, Sinema-Tiyatro, Otel-Konaklama, Yiyecek-İçecek, Konfeksiyon-Tekstil ve Organizasyon sektörleri için Muhtasar Beyanname, KDV ve SGK primlerinin Nisan, Mayıs ve Haziran ödemeleri 6 ay süreyle ertelenmiştir.
- Konaklama vergisi Kasım ayına kadar alınmayacaktır.
- Otel kiralamalarına yönelik irtifa hakkı bedeli ve hasılat payı ödemeleri Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için 6 ay süreyle ertelenmiştir.
- İç havayolu taşımacılığında KDV oranını 3 ay süreyle % 18'den % 1'e düşürülmüştür.
- Pandemi sürecinde nakit akış sorunuyla karşı karşıya kalan işletmelerin bankalara olan kredi anapara ve faiz ödemeleri asgari 3 ay ertelenecek ve ihtiyaç halinde finansman desteği imkânı sağlanacaktır.
- İhracatta yaşanan düşüşten dolayı kapasite kullanım oranı azalan ihracatçı firmalara stok finansmanı desteği sağlanacaktır.
- Pandemi sürecinde işleri bozulması sonucunda kredilerini ödeyemeyen işletmelerin talep etmeleri halinde Halkbank'a olan kredi borçları ve faiz ödemeleri, Nisan, Mayıs ve Haziran ayı boyunca faizsiz olarak 90 gün ertelenmiştir.

- Kredi Garanti Fonu limiti 25 milyar liradan 50 milyar liraya çıkarılacaktır. Nakit ihtiyacı yaşayan ve teminat açığı bulunan KOBİ'ler ve firmalara kredi önceliği sağlanacaktır.
- İhtiyacı olanlara yönelik uygun vade ve şartlarda sosyal amaçlı kredi paketleri hazırlanmış ve bu krediler 5.000, 7.500 ve 10.000 lira olup ilk altı ayı ödemesiz 36 ay vadeli düşük faizli kredilerden oluşmaktadır.
- Değeri 500.00 bin liranın altında olan konutlar için kredi miktarı % 80'den % 90'a çıkarılmış, asgari peşinat miktarı da % 10'a düşürülmüştür.
- Covid-19 nedeniyle Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında temerrüde düşen firmaların kredi sicilinin olumsuz etkilenmemesi için "mücbir sebep" ibaresi getirilmiştir.
- Asgari ücret desteğinin devamına karar verilmiştir.
- Mevzuatta yer alan esnek ve uzaktan çalışma modellerinin daha işlevsel şekilde kullanılmasına karar verilmiştir.
- Kısa Çalışma Ödeneğinin devreye sokulması ile birlikte işçilere geçici bir gelir desteği olanağı sağlanırken, işverenlerin de maliyet yükü azaltılması hedeflenmiştir.
- Emekli maaşında en düşük miktar 1.500 lira olarak belirlenmiştir.
- Emekli bayram ikramiyesi Nisan ayı başı itibarıyla ödenmiş ve emekli maaş promosyon ödemelerinin de, doğrudan hesaplara yatırılması kararı alınmıştır.
- Aile, Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafında ihtiyaç sahibi ailelere yardım amaçlı ek 2 milyar liralık bir kaynak oluşturulmuştur.
- İstihdamdaki devamlılığı garanti etmek amacıyla 2 aylık telafi çalışma süresini 4 aya çıkartılmıştır.
- 80 yaşını geçmiş ve yalnız yaşayan yaşlılar, evde sağlık hizmetleri ve sosyal hizmet kapsamında periyodik takibe alınmıştır.

3.3. Sosyal Politikalar

Türkiye 10 Mart 2020 yılında ilk vakaların görülmesiyle birlikte bazı önlemler almak mecburiyetinde kalmıştır. Bu önlemler para ve maliye politikalarının yanı sıra sosyal politikaları da kapsamaktadır. Alınan sosyal poli-

tika önlemlerinin temel amacı ise insan sağlığını tehdit eden tehlikeyi kontrol altına almak ve sosyal/psikolojik açıdan minimum düzeyde etkilenmesini sağlamaktır. Dolayısıyla bu kapsamda hükümet karantina, uzaktan çalışma, uzaktan eğitim, bazı sektörlerin hizmetlerine ara verilmesi gibi uygulamalarla salgını kontrol altına almaya çalışmıştır. Bu uygulamalar neticesinde insanlar evlerinde kalmak zorunda kalmış ve psikolojik/ekonomik olarak ciddi sorunlar yaşamıştır. Bu doğrultuda hükümet tarafından alınan sosyal politikaları aşağıda incelememiz mümkündür (Yıldız & Afşar, 2021):

- Gelir güvenliğini sağlamak amacıyla, Aile Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından, gelir seviyesi düşük ailelere bin TL nakit desteği yapılmıştır.
- Dönem içerisinde emekli aylıklarında artırıma gidilmiş ve bu sayede en düşük emekli aylığı 1.500,00 TL olarak belirlenmiştir.
- Belirli yaş üstü bireylerin emekli aylıklarının evlerine getirilmesi sağlanmıştır.
- Bayram ikramiyelerinin ödemelerinin daha öne çekilmesi sağlanmıştır.
- Kısa çalışma ödeneği hususunda esneklik getirilerek, 120 günlük hizmet akdi 60 güne indirgenmiş, 600 çalışma günü şartı ise, 450 gün ile sınırlandırılmıştır.
- Asgari ücretin %21,56 oranında arttırılması sağlanarak hem işverenin hem de çalışanın rahatlaması amaçlanmıştır.
- Salgın kapsamında çalışanlara ve işverenlere düşen yükümlülükler bağlamında Bakanlık aracılığıyla Covid-19 salgın eğitimi verilmiş ve iş ortamının gerekli koşulları sağlamasına yönelik faaliyetler gerçekleştirilmiştir.
- İşe alım süreçlerinin artık dijital bir şekilde gerçekleştirilmesi yönünde mutabık olunmuştur.
- Yurtdışı ile çalışan veya bağlantılı olan, herhangi bir şekilde hastalık şüphesine sahip olan bireyler için karantina süresi olan 14 günlük süre zarfında iş göremezlik ödeneği verilmesine ve bu ödeneğin de Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından karşılanmasına karar verilmiştir.
- Kreş, anaokulu gibi çocuk bakım ve eğitim kurumlarında, hem öğretmenlere hem de öğrencilere yönelik salgın konusunda bilinçlendirmek amacıyla çeşitli eğitimler verilmiş, altı saatte bir olmak

kaydıyla öğrencilerin korona virüs belirtilerinin var olup olmadığı noktasında gözlemlenmesi hususunda kural getirilmiştir.

- Düzenli aralıklarla eğitim kurumlarının dezenfeksiyon işlemlerinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda bakanlık tarafından kontrollerin yapılması sağlanmıştır.
- Aileler ve öğretmenler, Sağlık Bakanlığı tarafından belirlenen, 14 Kural kapsamında bilgilendirilmiştir.
- Bu sürecin meydana getirebileceği stres ve kaygı ile başa çıkabilmek adına psiko-sosyal destek verilmesi sağlanmıştır.
- Huzur evlerinde, belirli saat aralıklarında, huzur evi sakinlerinin muayene edilmesi sağlanmış, çalışanların da işe başlamadan önce testlerinin yapılması ve kontrollerinin de devamlı olarak gerçekleştirilmesi sağlanmıştır.

4. TCMB'nin Uyguladığı Para Politikalarının Değerlendirilmesi

Küresel düzeyde Covid-19 salgınının yaratmış olduğu ekonomik sorunlar nedeniyle ülkelerin merkez bankaları tarafından alınacak olan önlemlerle iktisadi koşulları hafifleterek, reel ekonomiye kredi akışını sağlayarak, iç ve dış finansal piyasalarda bulunan likiditeyi artırarak talebi ve güveni desteklemelidirler. Merkez bankaları piyasa işleyişini desteklemek finansal piyasalardaki baskıları hafifletmek için; API, genişletilmiş vadeli borç verme ve doğrudan alımlar ile repo işlemleri gibi önlemler kanalıyla piyasalara likidite imkânı sağlamalıdır. Ülkeler arasında gerçekleştirilecek senkronize eylemler para politikasının gücünü arttırdığı için küresel işbirliği gündemde olmalıdır. Finansal piyasalarda yaşanan krizi başarılı bir şekilde aşabilmek için ülke içi ve sınır ötesi likidite önemlidir. Bu olağandışı kriz dönemlerinde, likidite baskıları piyasanın işleyişinde olumsuz bir havaya yol açıyorsa, merkez bankaları devreye girerek acil likiditenin sağlanması gerekmektedir (Tosunoğlu & Kasal, 2020).

Türkiye’de ilk vakaların tespit edilmesinin ardından 11 Mart’ta krizin etkilerini hafifletmek ve mücadele etmek amacıyla uygulanan para politikasına bakıldığında, TCMB’nin likidite enjekte etmesi ve politika faizini düşürmesi kapsamında bir dizi önlem aldığı görülmektedir. Söz konusu bu önlemlerin dört temel hedefi vardır. Bunlar (Muratoğlu, 2020):

1. Öngörülebilirliği artırmak,
2. Karantina sürecinde büyük zarara uğrayan firmalara kredi akışının sağlanması,

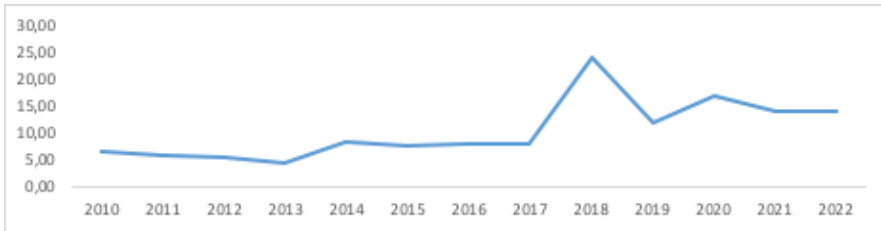
3. İhracatçı firmaların nakit akışının desteklenmesi,
4. Parasal aktarım mekanizmasının güçlendirilmesi.

Türkiye ekonomisi pandeminin başlangıç döneminde kırılgan bir yapıya sahipti. Ekonomi, bir yandan “kronik olarak yüksek” enflasyonla mücadele ederken bir yandan da dış finansmana yoğun bir bağımlılık söz konusuydu. TÜFE enflasyonu %5 hedefinin çok üzerinde gerçekleşti ve enflasyon beklentileri çift haneli seviyelerde sabit hale geldi. Zayıf ve kırılgan ekonomik görünüm, ülkeyi azalan küresel risk iştahına karşı daha duyarlı hale getirdi ve politika uygulaması için çok az alan bıraktı. Sermaye çıkışlarını tetikleme ve enflasyonu benzeri görülmemiş seviyelere getirme korkuları nedeniyle güçlü bir parasal gevşeme sağlanamadı (İleri, 2022). Bu doğrultuda TCMB tarafından alınan önlemler arasında; politika faizi indirimi, zorunlu karşılık indirimi, likidite desteği, swap (para takası) anlaşmaları yer almaktadır.

4.1. Politika Faiz İndirimi

Salgının oluşturduğu tahribatın etkilerini azaltmak ve kredi koşullarını desteklemek için dünya genelinde olduğu gibi TCMB’de genişletici para politikaları uygulamaya başlamıştır. Bu süreçte yoğun olarak kullanılan para politikası aracı politika faizi (bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı) olmuştur. Politika faizi indirimlerinin gerçekleştirilmesindeki amaç tüketici güveninin desteklenmesi ve finansman maliyetinin düşürülmesi kanalıyla büyüme ve istihdamın desteklenmesidir. Şekil 2’de de görüldüğü üzere Para Politikası Kurulu 17 Mart 2020’de gerçekleşen toplantıda finansal piyasaların, kredi kanalının ve firmaların nakit akışının sağlıklı bir şekilde devamlılığının sağlanması için alınan kararlar politika faiz oranı ilk etapta 100 baz puan düşürülerek %9,75’e indirmiştir. 22 Nisan 2020’de politika faizi alınan kararlar %8,75’e düşürülmüş ve 21 Mayıs 2020’de ise bu oran %8,25 olarak gerçekleşmiştir. 2021-2022 yıllarında ise politika faizi sabit tutularak %14 düzeyinde bırakılmıştır (TCMB, 2021).

Şekil 2: 2010-2022* Dönemi Politika Faizi (%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

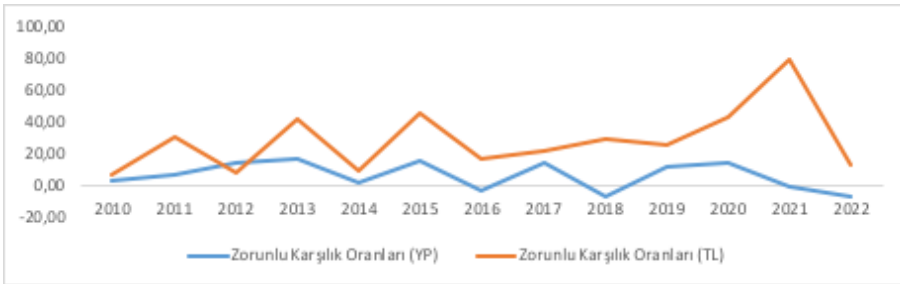
Kaynak: TCMB

Merkez bankalarının faiz oranlarını düşürmesi olası bir cevap olmakla beraber gerçekleşecek şok sadece talep yönetimi ile ilgili değil aynı zamanda para, maliye ve sağlık politikası tepkilerine yönelik olan çok yönlü bir krizdir. Bunun nedeni ise makroekonomik şokun yapısı incelendiğinde piyasa tabanlı bir krizin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu süreçte hükümetler almış olduğu önlemlerle işçilerin çalışmasını ve tüketicilerin talebini kısıtlamakla birlikte arz ve talep doğrultusunda durgunluğu derinleştirmektedir. Bu durgunluk ise kasıtlı ve kaçınılmaz olmakta ancak hükümetlerin üretime, tüketime ve yatırıma sert bir duruş koymaları ekonomide oluşan durgunluğu daha uzun ve daha derin hale getirmektedir. Tıbbi nedenlerden oluşan söz konusu bu durgunluk ekonominin daha fazla zarar görmesine yol açmaktadır (Pehlivan, Kaya & Keleş, 2021).

4.2. Zorunlu Karşılık İndirimi

Para politikası araçlarından biri olan zorunlu karşılık, 2008 yılında yaşanan finansal kriz sonrasında makrofinansal risklerin azaltılmasında kullanılan temel para politikası aracı olarak kısa vadeli faiz oranlarını destekleyici şekilde kullanılmaktadır. Zorunlu karşılıklar, finansal istikrara destek sağlamak amacıyla ihtiyaca göre farklı şekillerde kullanılmıştır. 2019 yılından itibaren ise kredi mekanizmasının işlerliğinin ve ekonomik faaliyetteki toparlanmanın desteklenmesi amacıyla aktif bir şekilde kullanılmaktadır. Zorunlu karşılık düzenlemesinin gerçekleştirildiği 7 Mart 2020 tarihinden itibaren kredi arzının tüketimden ziyade üretim ve verimlilik odaklı sektörler yönleştirilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda, selektif sektörler sağlanan kredi desteklerinin teşvikten yararlanma potansiyeli artırılmıştır. Dolayısıyla kredi artışı ile değerlendirilen ve dinamik para politikası aracı konumunda olan zorunlu karşılık, kredi arzı kanalıyla üretimi destekleyerek finansal istikrara katkı sağlayacağı değerlendirilmektedir (TCMB, 2020b).

Şekil 3: 2010-2022* Dönemi Zorunlu Karşılık Oranları (%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

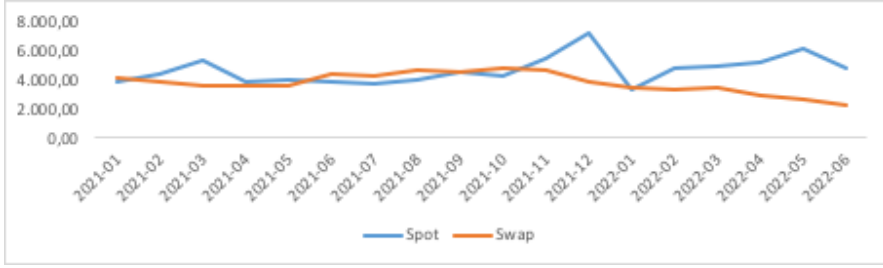
Şekil 3’te 2010-2022 dönemi zorunlu karşılık oranları gösterilmektedir. Buna göre hem yabancı para cinsinden hem de TL cinsinden zorunlu karşılık oranlarında dalgalanmalar söz konusudur. 2021 yılında TL cinsinden zorunlu karşılık oranı 2010-2021 dönemi kapsamında incelendiğinde maksimum düzeye ulaştığını görmekteyiz. Fakat yabancı para cinsinden zorunlu karşılık oranlarında düşüş gözlenmektedir.

4.3. Likidite Desteği

Küresel salgının devam ettiği süreçte piyasalara ve finansal kuruluşlara likidite desteği sağlanmıştır. Bu kapsamda bankaların likidite yönetimine esneklik sağlamak amacıyla mali istikrarı destekleyeceği öngörülmektedir. Ülkemizde alginının görülmesi ile birlikte Merkez Bankası tarafından 17 Mart, 31 Mart ve 17 Nisan 2020 tarihlerinde yapmış oldukları duyurularla, piyasa yapıcı bankalara APİ (açık piyasa işlemleri) kapsamında sağlanan likidite olanaklarında artış sağlanmıştır. Ayrıca bankaların yeni likidite olanaklarından faydalanabilecekleri minimum fon tutarı, reel sektöre sağladıkları veya sağlayacakları kredi tutarları ile ilişkilendirilmiştir. Sağlanan teşvikler ve artan işletme sermayesi ihtiyacı ile birlikte, reel sektörlerin Türk Lirası borçluluk düzeyinde 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla başlayan artışın devam etmesi beklenmektedir (TCMB, 2020).

4.4. Swap Anlaşmaları

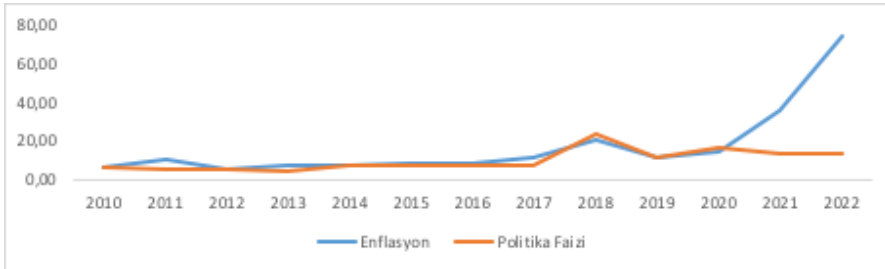
Bankacılık sistemindeki bilanço içi ve dışı döviz pozisyonu genellikle bankaların TL fonlama gereksinimi kapsamında belirlenmektedir. Döviz likiditesi seviyesindeki artıştan dolayı bankacılık sistemi, TL’deki likidite ihtiyacını genellikle para takası işlemleri yoluyla finanse edebilmektedir. Pandeminin ortaya çıkaracağı olası ekonomik etkilere yönelik alınan tedbirler çerçevesinde bankalar, TCMB ile ABD doları karşılığı yapmış oldukları swap ihalelerine euro ve altın karşılığı düzenlemeleri de getirilmiştir (Karter, 2021). Şekil 4 incelendiğinde 2022 yılı içerisinde TL likiditesine olan ihtiyacın artmasından dolayı bankaların para takası piyasalarındaki TL fonlama miktarları mart, nisan ve mayıs aylarında artış gözlenmektedir. Mayıs ayından sonra ise yurt içi piyasalarda gerçekleşen TL borçlanmasındaki ve TL mevduatındaki artış ile birlikte para takası piyasasındaki net TL fonlama miktarında düşüş olmuştur.

Şekil 4: 2021-2022* Yılı Aylık Para Takas İşlem Tutarlarındaki Gelişim (TL)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

Türkiye'nin, 2001 krizi sonrasında almış olduğu önlemler ile faaliyete geçirdiği yapısal reformlar neticesinde 2008 yılında yaşanan Küresel Finansal Krize göre daha düşük düzeylerde etkilendiği görülmektedir. Mart 2020 yılında başlayan koronavirüs salgını ile birlikte ülkemizde görülen yüksek enflasyon ve genişleyen mali/cari açık sorunları daha da derinleşmeye başlamıştır. Aynı zamanda pandemi ile birlikte yaşanan Rusya-Ukrayna savaşı da ülkemizde finansal krizin derinleşmesine ve emtia fiyatları üzerindeki belirsizliklerinde artmasına neden olmuştur. Salgının etkilerinde görülen zayıflama ile birlikte ertelenen talebin gündeme gelmesi ve beraberinde gıda tedarikinde yaşanan sıkıntılar enflasyon üzerinde olumsuz baskıya yol açmıştır.

Şekil 5: 2010-2022* Dönemi Enflasyon ve Politika Faiz Gelişmeleri (%)

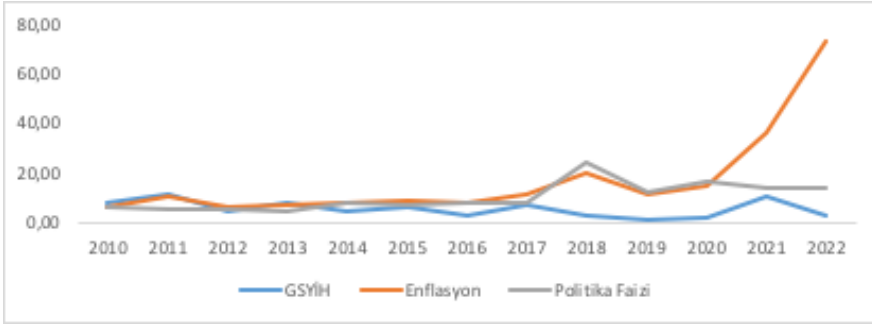
*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TÜİK, TCMB

Şekil 5'te 2010-2022 dönemindeki enflasyon ve politika faiz gelişmeleri gösterilmektedir. Politika faizinde 2010-2018 yılları arasında en yüksek düzeyler yaşanmıştır. 2020 yılına gelindiğinde küresel salgın ile birlikte 2018 dönemi küresel finansal krizi aşan daha büyük bir krizle karşı karşıya kaldığımızı görmekteyiz. Buna göre 2020 yılında enflasyon %14,60 düzeyinden

2021 yılında %36,08 düzeyine çıktığını görmekteyiz. 2022 yılının ilk 5 aylık sürecinde enflasyon %73,50 düzeyine çıkmaktadır. TCMB'nin temel politika aracı bir hafta vadeli repo ihale faiz oranı yani politika faizidir. Hükümetin uygulamış olduğu para politikası kapsamında 2020 yılında politika faizi %17 düzeyine indirilirken 2021-2022 yılında %14 düzeyinde sabit tutulmuştur. Politika faizlerinde yaşanan düşüşler enflasyonun artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla hükümetin yapmış olduğu politika faizi indirimleri ile birlikte TL fonlama maliyetinde meydana gelen düşüş sektörün yurt içi kaynağından sağlamış olduğu fonlama payını arttırmıştır. Kısaca politika faizi ve enflasyon arasında negatif yönlü bir ilişki söz konusu olmaktadır.

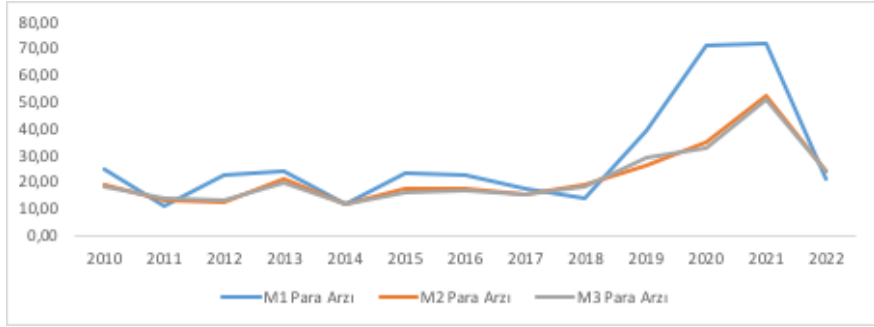
Şekil 6: 2010-2022* Dönemi Büyüme, Enflasyon ve Politika Faizi Göstergeleri (%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

Şekil 6'da enflasyon, politika faizi ve büyüme arasındaki ilişki gösterilmektedir. Buna göre Türkiye ekonomisi 2018'in ikinci yarısından 2019 yılına kadar zayıf bir büyüme performansı ile sonuçlanan döviz krizi yaşamıştır. Ayrıca hükümetin büyük bir kredi baskısı sayesinde 2020 yılında büyümede pozitif bir performans sergilemiştir. Covid-19 ile ilgili önlemlerin kademeli olarak gevşetilmesi ve hükümetin de para politikasını gevşetmesi ile birlikte 2021 yılında büyüme oranı en yüksek düzeye çıkmıştır. Fakat bu durum makro finansal koşulların bozulmasına neden olmuş ve 20 Aralık 2022'de enflasyon en yüksek seviyelere ulaşmıştır (World Bank, 2022).

Şekil 7: 2010-2022* Dönemi M1, M2, M3 Para Arzı Gelişmeleri (%)

Kaynak: TCMB

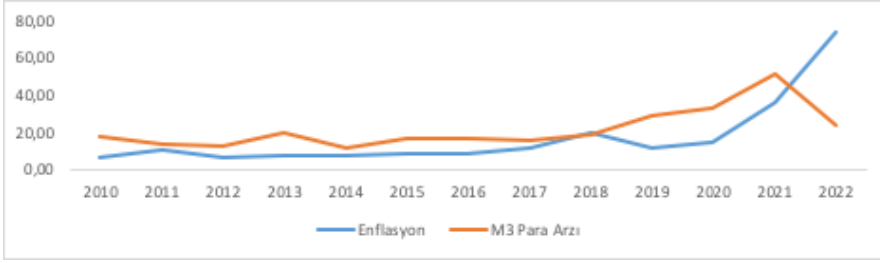
*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

M1 = M0 + Vadesiz YP Mevduat + Vadesiz TL mevduat (YP)

M2 = M1 + Vadeli YP + Vadeli TL mevduat

M3 = M2 + Repo + Para Piyasası Fonları + Bankalarca İhraç Edilen Menkul Kıymetler

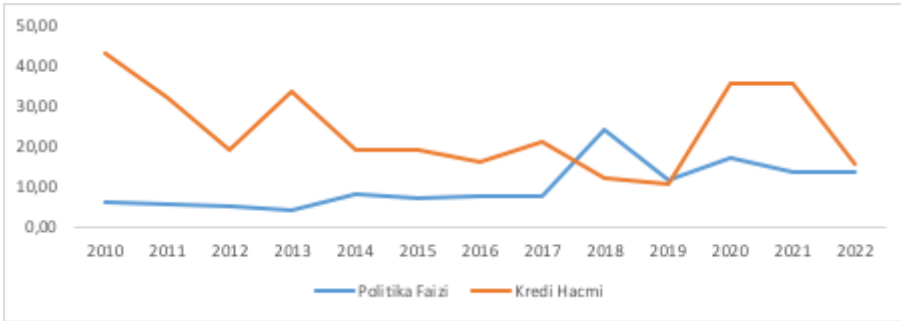
Şekil 7’de M1, M2 ve M3 para arzı gelişmeleri gösterilmektedir. Buna göre 2010 yılında M1 %25,10 düzeylerinde M2 %18 ve M3 %18,30 düzeylerinde gerçekleşmiştir. M1 dar para arzı tanımı dolanımındaki paraya yani M0’a bankalarda bulunan vadesiz mevduatın da eklenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Buna göre M1 para arzında 2011-2014-2018 ve 2021 yıllarında keskin düşüşlerin yaşandığını görmekteyiz. M2 geniş para arzı M1’e vadeli mevduatların eklenmesiyle bulunur. Dolayısıyla şekil incelendiğinde M2 para arzı 2017-2021 yılları arasında ciddi bir artış yaşanmaktadır. 2022 yılının ilk 5 aylık sürecinde ise keskin bir düşüş görülmektedir. M3 en geniş para arzı M2’ye repo ve para piyasası fonları eklenerek bulunur. Dolayısıyla en önemli gösterge aslında M3 para arzıdır. M3 para arzı 2010 yılında %18,30 düzeyindeyken 2018 küresel finansal kriz döneminde %18,60 düzeylerinde gerçekleşmiştir. Pandemi ile birlikte M3 para arzı %51,10 iken 2022 yılının ilk 5 ayında %23,90 düzeyinde gerçekleşmiştir. İncelemiş olduğumuz bu para arzı verileri, pandemi krizinden kaynaklı olarak ekonomi neredeyse durma noktasına gelen ticari faaliyetlerden dolayı küçülen ekonomide, üretim kaynaklı artış gerçekleşmeden piyasadaki yükselen para arzını göstermektedir.

Şekil 8: 2010-2022* Dönemi M3 ve Enflasyon (%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

Şekil 8’de 2010-2022 dönemi M3 para arzı ve enflasyon oranları gösterilmektedir. Buna göre 2011 yılında M3 para arzında %5’lik düşüş yaşanırken enflasyonda ise %5’lik bir artış yaşanmaktadır. 2013 döneminde ise M3 para arzındaki artış söz konusu iken enflasyonda da düşüş yaşanmaktadır. 2018 küresel finansal kriz ile birlikte M3 para arzı %18,60 enflasyon ise %20,30 ile birbirlerine yakın olduğunu görmekteyiz. 2018 yılından sonra ise M3 para arzı artarken enflasyonda düşüş görülmekle birlikte 2021 yılından sonra tam tersi bir durum söz konusu olmuştur. Küresel salgın ile birlikte alınan para politikası önlemleri sonucunda enflasyonda ciddi bir artış yaşanmış ve M3 para arzında ciddi düşüşler yaşanmıştır. Enflasyon ve para arzı arasında ters yönlü bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 9: 2010-2022* Dönemi Kredi Hacmi ve Politika Faizi (%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

Şekil 9’da 2010-2022 dönemi kredi hacmi ve politika faizi gösterilmektedir. Buna göre 2010-2012 dönemlerinde kredi hacminde daralma yaşanırken politika faizlerinde de düşüş gözlenmektedir. 2017-2018 döneminde politika

faizlerinde ciddi artışlar söz konusudur. Fakat kredi hacminde daralma yaşanmaktadır. Aslında şekil incelendiğinde 2010-2017 dönemlerinde politika faizi ve kredi hacmi arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu görmekteyiz. 2018 küresel finansal kriz sonucu alınan tedbirlerle politika faizi %24 düzeylerinde iken kredi hacmi %12,33 düzeyinde düşük seviyelerinde kalmış ve negatif bir ilişki ortaya çıkmıştır. Aynı ilişkiyi 2020 yılında yaşanan ve hala devam eden küresel pandemi salgını ile de görmemiz mümkündür. Kredi hacmi ve politika faizlerinin özellikle kriz süreçlerinde negatif bir ilişkiye sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

Şekil 10: 2010-2022* Dönemi Zorunlu Karşılık Oranları (TL/YP) ve TCMB Bütüt Rezerv(%)

*2022 verileri 5 aylık süreci kapsamaktadır.

Kaynak: TCMB

Şekil 11’de 2010-2022 dönemleri arasındaki zorunlu karşılık oranları ve TCMB bütüt rezervleri gösterilmektedir. 2011 yılı sonrasında TCMB rezervlerinde artış yaşanırken TL cinsinden zorunlu karşılık oranları düşmüştür. YP cinsinden zorunlu karşılık oranlarında dalgalanma söz konusu iken bütüt rezervlerde de söz konusu dalgalanmayı görebilmekteyiz. 2020 bütüt rezervler en düşük seviyesi ile % -38,50 düzeyinde kalmıştır. TCMB’nin küresel salgın karşısında uygulamış olduğu para politikası ile 2021 yılında rezervler %45,23 düzeyinde artış yaşanmıştır. Fakat krizin ekonomiye olan olumsuz etkileri ile birlikte rezervler yeniden negatif değerlere ulaşırken zorunlu karşılık oranları da ciddi düşüşlerden payını almıştır. 2018 küresel finansal krizden sonraki en düşük değerler pandemi krizi ile görülmüştür.

5. SONUÇ

2019 yılının sonlarında ortaya çıkan COVID-19 Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir. SARS-CoV-2’nin neden olduğu COVID-19, 2021 yılında Delta ve omicron varyantları ve 2022 yılında ise Deltacron varyantı şeklinde yayılım göstermiştir. Covid-19 küresel salgının ulusal ekonomiler üzerinde yol açtığı belirsizlik, korku ve panik

havası, üretimde, istihdamda ve milli gelirden hızlı bir düşüşe yol açmıştır. Covid-19 küresel salgın bir yüzyıldan fazladır küresel ekonomiye yönelik yaşanan en büyük şoklardan birini oluşturmuştur.

COVID-19'un olumsuz etkilerini azaltmak ve ekonomiye etkisini ölçmek karmaşık hale gelmiştir. Çünkü koronanın geçirmiş olduğu evrim ve buna bağlı olarak ekonomiye etkisi belirsizlik yaratmakta ve politika yapımcılarının sürece uygun makroekonomik politika belirlemeleri zorlaşmaktadır. Dolayısıyla belirlenen ekonomi politikalarına ve mali önlemlere ek olarak küresel ekonomiyi desteklemeye yönelik doğru para ve maliye politikası belirlemek önem arz etmektedir. 2008 küresel finansal krizde olduğu gibi salgın sonucu ortaya çıkan kriz karşısında da hükümetler maliye ve para politikasına başvurmuşlardır. Genellikle hükümetler tarafından para politikası araçları (faiz indirimleri, likidite desteği, varlık alımları, kredi desteği ve düzenlemeler) kullanılarak genişletici para politikaları uygulanmıştır. Genişletici para politikasına ek olarak maliye politikaları da (transfer ödemeleri vb gibi) uygulanmıştır. Fakat ülkeler salgının seyrinde yaşanan belirsizliğe karşın özellikle para politikasının manevra alanını kısıtlamaya çalışmışlardır.

Çalışmamızda Türkiye'nin uyguladığı para politikaları grafiklerle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda para arzı, enflasyon, politika faizi, zorunlu karşılık oranları, swap işlemleri, kredi hacmi, zorunlu karşılık oranları ve merkez bankası rezervleri 2010-2022 yılı içerisindeki veriler kullanılmıştır. 2022 verileri beş aylık süreci kapsamaktadır. Söz konusu veriler değerlendirildiğinde 2010 Ocak-2022 Mayıs döneminde parasal genişleme sürecinde finansal istikrarsızlığa yönelik alınan önlemlerde yetersiz kalındığı gözlemlenmektedir. Uygulanan politikalar kurların yükselmesiyle birlikte enflasyonun artmasına neden olmuş ve Türkiye'nin risk seviyesi yükselmiştir. Çalışmada yer alan grafikler değerlendirildiğinde, merkez bankası tarafından uygulanan para politikası kapsamında politika faizleri düşürüldüğü görülmektedir. Politika faizlerinin düşürülmesi enflasyonun ve kurların artmasına beraberinde de büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olmuştur. Dolayısıyla hükümetin uygulamış olduğu politika faizleri ile birlikte TL fonlama maliyetinde düşüş yaşanmış bu durum ise sektörün yurtiçi kaynağından sağlanan fonlama maliyetini arttırmıştır. Beraberinde en geniş para arzı olan M3 ile değerlendirildiğinde ise ekonominin durma noktasına geldiğini ve üretim kaynaklı artışın gerçekleşmediğini gözlemlemekteyiz. Geçmişte uygulanan para arzı artırma politikası aslında enflasyonun düşmesine ve büyümenin olumlu yönde gelişmesine yol açmıştır. Fakat geçmişte uygulanan düşük faiz, artan para arzı enflasyona yol açmadan sürdürülen ekonomik düzen artık düşük faizle birlikte yükselen büyüme etkisini göstermemektedir. Bu doğrultuda tüm verileri genel

olarak değerlendirdiğimizde uygulanan para politikası sonucunda kur ve enflasyon artmış ve TL’de ciddi değer kaybı yaşanmıştır. Beraberinde yaşanan Rusya-Ukrayna savaşının petrol ve gıda fiyatlarına yansımalarıyla birlikte ekonomi son dönemlerde yaşanan en ciddi krize girdiğinin göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak uygulanan para politikalarının yetersiz kaldığı gözlenmekte ve beraberinde maliye politikaları ve diğer politik araçların da birlikte uygulanması gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Ayrıca salgın sürecinde geri planda kalan tarım ve hayvancılık da desteklenmelidir. Tüm bu olumsuzluklara rağmen pozitif tarafından baktığımızda hükümetler halk sağlığı konusunda reformlar yaparak sağlık sektörünün gelişmesine yol açmıştır. Birçok ülke gibi Türkiye’de de ulaşım sistemlerinde, kamu alt yapısında ve eğitim sektöründe yer alan eksiklikler de giderilmiştir.

Kaynakça

- Boon, I., S. et all. 2020. Digital Healthcare and Shifting Equipoise in Radiation Oncology: The Butterfly Effect of the COVID-19 Pandemic. Elsevier Public Health Emergency Collection, 52(1): pp:11-13.
- Çalışkan, A. & Erul, R. D. 2021. Koronavirüs Krizinden Çıkışta Türkiye’de Alman Ekonomik Önlemler ve Kamu Politikalarının Önemi. Vergi Raporu, Sayı: 256, ss:35-5.
- Durmuş, S. & Şahin, D. 2020. Covid-19 Küresel Salgında Dünyada ve Türkiye’de Uygulanan Ekonomi Politikaları Üzerine Bir Değerlendirme. Turkish Studies, 15(4), ss.923-943.
<https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.44506>
- Duymazlar, Y.K. 2022. COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Etkisiyle Mücadelede Kamu Transfer Harcamaları: Türkiye Örneği ve Politika Önerileri. İçinde: Açıkgöz, B., Acar, İ.A. (eds) Pandemomik: Pandeminin Kalıcı Ekonomik Etkileri. Muhasebe, Finans, Sürdürülebilirlik, Yönetişim ve Dolandırıcılık: Teori ve Uygulama. Springer, Singapur. https://doi.org/10.1007/978-981-16-8024-3_6
- Erarslan, C. 2021. Covid-19 Pandemi Krizi İle Mücadelede FED’in Uyguladığı Para Politikalarının Etkinliği. MİM Danışmanlık Eğitim ve Yayıncılık, 4T Yayınları Dizisi.
- Fırat, M. 2020. Covid-19 Krizi ve IMF destekli Maliye Politikalarının Gerekliliği. Ekonomi, İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı:3, ss. 209-222.
- Gür, N., Tatlıyer, M. & Dilek, Ş. 2020. Ekonominin Koronavirüsle Mücadelesi. SETA, No:163.
- Hanan, M. 2021. Reading the Pattern: The Butterfly Effect and COVID-19 Patients. <https://www.biospace.com/article/reading-the-pattern-the-butterfly-effect-and-covid-19-patients/>, Access Date: 08.06.2022.
- IMF, 2022. <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/April>, Access Date: 10.06.2022.

- İleri, Ş. G. 2022. An Investigation of the Impacts of Asset Ratio Policy on the Banking System During the Covid-19 Crisis in Turkey. *International Journal of Emerging Markets*, ISSN: 1746-8809.
- Karter, Ç. 2021. Koronavirüs Salgınının Para Politikaları Üzerine Etkileri. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, Cilt 8, Sayı 3 Yıl 2021, ss 675-692.
- Muratoğlu, G. D. 2020. Covid-19 Global Economic Crisis, Policy and an Assessment on Turkey, *Challenges in Economics and Business Studies From Research to Practices*, IJOPEC Publication, ISBN: 978-1-913809-08-09. S.148.
- Oral, İ., O. & Sevinç, D. E. 2020. COVID-19 Eksenli Sağlık Krizinin Ekonomi Üzerindeki Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Management Theory and Practices Research*, Vol.1, Issue.1, ss.58-70.
- Pehlivan, M., Kaya, A. & Keleş, S. S. 2021. Covid-19'un Makroekonomik Etkileri ve Seçilmiş Ülkelerde Covid-19 Döneminde Uygulanan Maliye ve Para Politikaları. *Akademik Hassasiyetler Araştırma Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 17, ss:105-135.
- Sakarya Üniversitesi Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (SESAM). Türkiye'de COVID-19'la Mücadelede Alınan Kamu Maliyesi Tedbirlerinin Değerlendirilmesi. <https://sesam.sakarya.edu.tr/tr/duyuru/goster/91540/turkiye-de-covid-19-la-mucadelede-alinan-kamu-maliyesi-tedbirlerinin-degerlendirilmesi>, Erişim tarihi: 06.06.2022.
- Schwab, K. & Zahidi, S. 2020. How Countries are Performing on the Road to Recovery. http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf, Access Date: 07.06.2022.
- Seachef, 2020. The Butterfly Effect of COVID-19 on the Supply Chain, <https://seachef.com/the-butterfly-effect-of-covid-19-on-the-supply-chain/>, Access Date: 08.06.2022.
- Sertkaya, B. & Baş, S. 2021. COVID-19 Salgınının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Riskler ve Olası Senaryolar. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(21), ss.147-167.
- Sturman, L. S. & Holmes, K. V. 1983. The molecular biology of coronaviruses. *Advances in Virus Research*, 28, pp: 35-112.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, <https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>, Erişim Tarihi: 13.06.2022
- TCMB. 2020a. Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu (2020-16), TCMB - Koronavirüsün Olası Ekonomik ve Finansal Etkilerine Karşı Alınan Tedbirlere İlişkin Basın Duyurusu (2020-16), Erişim Tarihi: 07.06.2022.
- TCMB. 2020b. https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/52c62ec4-2024-4337-8c53-633890ad02d2/Kutu_6_1_2020.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-52c62ec4-2024-4337-8c53-633890ad02d2-n7aayCC, Erişim Tarihi: 13.06.2022
- TCMB. 2021. 2022 Yılı Para ve Kur Politikası. <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/e9d73d1f-1523-46ea-a307-bb74fe366389/2022+Para+ve+Kur+Politikas%C4%B1.pdf?MOD=AJPERES>, Erişim Tarihi: 13.06.2022
- TCMB, <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, Erişim Tarihi: 15.06.2022.

- The World Bank. 2022. Overview. <https://www.worldbank.org/en/country/turkey/overview#1>, Access Date: 08.06.2022.
- Tosunoğlu, Ş. & Kasal, S. 2020. Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi İçin Politika Uygulamaları: IMF'nin Rolü. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt/Vol: 2, Sayı/No: 1, ss:35-49.
- TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=enflasyon-ve-fiyat-106&dil=1>, Erişim Tarihi: 13.06.2022.
- Yücel, Y. COVID 19 Salgını ve Türkiye'nin Maliye Politikaları, http://www.keig.org/covid-19-salgini-ve-turkiyenin-maliye-politikalari/#_ftn1, Erişim Tarihi: 06.06.2022.
- Yıldız, T. & Afşar, B. 2021. Türkiye'nin Covid-19 Salgını Sonrası Sosyo-Ekonomik Süreci Üzerine Değerlendirme. International Conference on Economics Turkish Economic Association, Türkiye Ekonomi Kurumu.
- World Development Report. 2022. Finance for an Equitable Recovery. International Bank for Reconstruction and Development, ISBN: 978-1-4648-1730-4, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36883/9781464817304.pdf>, Access Date: 08.06.2022. p: 43.

